

УДК 329:352.07

DOI: 10.31673/2786-7412.2023.011682

Ольга РАШКОВСЬКА,

кандидат наук з державного управління

ORCID ID 0009-0002-5085-5202

e-mail: rashkovskaoae@gmail.com

Olga RASHKOVSKA,

Ph.D. of sciences in public administration

ORCID ID 0009-0002-5085-5202

e-mail: rashkovskaoae@gmail.com

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ
ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «КОМУНІКАЦІЯ»**

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES
TO DEFINING THE CONCEPT OF «COMMUNICATION»**

На основі систематизації сучасних комунікативних теорій і досліджень доведено, що поняття «соціальна комунікація» виражає однолінійну спрямованість інформаційного впливу будь-якого суб'єкта на об'єкт, при цьому зворотній зв'язок або реакція об'єкта на вплив не є обов'язковою.

Масова комунікація як вид соціального спілкування відбувається в масштабах усього суспільства, її слід розглядати як потужний інструмент, засіб реалізації державної політики і важлива умова суспільного розвитку та організації.

В постіндустріальному суспільстві важливим способом впливу на свідомість, переконання та поведінку людей (формування громадської думки, зв'язки з громадськістю) у формі участі в реалізації державної політики (консультації з громадськими

організаціями та громадський контроль) виступає громадянська комунікація.

Сучасний етап розвитку суспільства пов'язаний із значним поширенням інформаційно-комунікативних технологій, які сприяють використанню громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації системи державного управління. По своїй суті громадянську комунікацію можна розглядати як інформаційний обмін громадян в процесі міжособистісного спілкування та солідарного зв'язку з громадськими недержавними організаціями та державними структурами з питань оцінки стану, вираження та захисту прав людини та громадянина.

Ключові слова: комунікація, масова комунікація, соціальна комунікація, громадянська комунікація, державна комунікація.

Based on the systematization of modern communicative theories and researches, it has been proven that the concept of «social communication» expresses the unilinear orientation of the information influence of any subject on the object, while feedback or the object's reaction to the influence is not mandatory.

Mass communication as a type of social communication occurs on the scale of the entire society, it should be considered as a powerful tool, a means of implementing state policy and an important condition for social development and organization.

In a post-industrial society, civil communication is an important way of influencing people's consciousness, beliefs and behavior (formation of public opinion, public relations) in the form of participation in the implementation of state policy (consultations with public organizations and public control).

The current stage of the development of society is associated with a significant spread of information and communication technologies, which contribute to the use of civil communication as a strategic resource for the democratization of the public administration system. In its essence, civil communication can be considered as the information exchange of citizens in the process of interpersonal communication and solidarity communication with public non-governmental organizations and state structures on issues of assessing the state, expressing and protecting human and citizen rights.

Key words: *communication, mass communication, social communication, civil communication, state communication.*

Постановка проблеми. Важливість та необхідність ґрунтовного дослідження обраної теми полягає в тому, що широке застосування різноманітних форм і способів громадянської комунікації, вільний доступ громадян до інформації на всіх етапах прийняття рішень та функціонування центральних і місцевих органів управління, участь інститутів громадянського суспільства в роботі експертних, дорадчих, консультативних громадських рад щодо вираження та захисту прав і свобод громадян, громадський контроль, безпосереднє електронне отримання державних послуг тощо є важливими факторами демократизації державного управління. Адже йдеться про усвідомлену орієнтацію на нові цінності – особи та колективу, їх конкретну участь у демократичній організації життя держави й суспільства.

Отже, громадянська комунікація у світлі демократизації державного управління набуває особливого значення як для органів державної влади, так і для інститутів громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Поняття «комунікація» в сучасній науці є досить широковживаним. Значний вплив на його розуміння справили західноєвропейські дослідники: Ч. Кулі, П. Лазарсфельд, Г. Ласуел, М. Мак-Люен, Е. Ноель-Нойман, Р. Парк, Ю. Хабермас та ін. Комунікацію вони розглядали в широкому контексті: як систему, у якій здійснюється процес взаємодії та використовуються способи спілкування, що дають змогу створювати, передавати й приймати різноманітну інформацію.

У межах вітчизняної науки державного управління концептуальні засади теорії комунікації, питання розвитку масової й громадянської комунікації, зв'язків із громадськістю знайшло своє відображення в роботах таких учених, як: Е. Афонін, О. Валевський, Т. Василевська, В. Голубь, Н. Грицяк, О. Дмитренко, Н. Дніпренко, В. Карлова, В. Козаков, В. Королько, Г. Почепцов, О. Пухкал, Є. Романенко, А. Савков, С. Серьогін, І. Сурай та ін.

Аналіз наукових напрацювань зарубіжних і вітчизняних учених свідчить, що, незважаючи на те, що поняття «комунікація» є предметом дослідження й використання достатньо великого кола природничих і гуманітарних наук, питання щодо функціональних особливостей комунікації та демократичного ресурсу системного впливу на ефективну взаємодію органів державної влади й громадськості поки що не знайшли свого комплексного вирішення в науці державного управління.

Мета статті полягає в теоретико-методологічному обґрунтуванні громадянської комунікації як стратегічного ресурсу демократизації державного управління

Виклад основного матеріалу. Суспільство як вища форма соціальних систем складається із автономних підсистем (елементів) –

індивідів, соціальних груп, спільностей та соціальних інститутів. У процесі своєї життєдіяльності вони вступають між собою в різні зв'язки, взаємодії та відносини. Характерна особливість цих взаємодій полягає в тому, що їм притаманна циркуляція соціальної інформації, яка несе на собі глибокий слід класових, національних, політичних, економічних та інших відносин, віддзеркалює потреби, інтереси, психічні, культурні та інші риси індивідів, колективу й суспільства взагалі. Таким чином, не дослідивши інформаційні процеси, неможливо отримати достовірні знання про систему, неможливо ефективно нею керувати.

За таких обставин не буде сильним перебільшенням твердження, що потреба в обміні інформацією як необхідна основа спілкування виникла з появою людини розумної (*homo sapiens*), глибоко проникнувши в його поведінку, звичаї, а сама комунікація існує стільки ж, скільки існує людське суспільство, виступаючи його системоутворюючою основою. Тобто суспільство це мережа відносин, що виникає і підтримується головним чином завдяки сформованій системі комунікацій. Отже, від рівня її пізнання та комунікативної компетентності багато в чому залежить ефективність обміну інформацією.

Слід також відзначити, що оскільки вся конкретна людська діяльність відбувається в рамках певної культури, то вся реальна комунікація, загалом є соціокультурна комунікація – як процес взаємодії між суб'єктами соціокультурної діяльності (індивідами, групами, організаціями) з метою передачі або обміну інформацією за допомогою прийнятих у даній культурі знакових систем (мов), прийомів і засобів їх використання. Саме соціокультурна комунікація забезпечує можливість формування соціальних зв'язків, управління

спільною життєдіяльністю людей і регулювання її окремих областей, нагромадження й трансляцію соціального досвіду.

Системоутворюючий характер комунікації як явища, що є основою суспільного життя, цілком логічно обумовив спроби його системного дослідження [3]. Використання системного підходу у нашому дослідженні передбачає що: 1) суспільство як вища форма соціальних систем та його автономні підсистеми (елементи) – індивіди, соціальні групи, різного роду спільності та соціальні інститути є відкритими системами які обмінюються необхідною інформацією в будь-якій точці взаємодії; 2) комунікація яка забезпечує специфічний обмін інформацією між елементами системи є невід’ємною властивістю функціонування будь-якої системи. У процесі своєї життєдіяльності вони вступають між собою в різні зв’язки, взаємодії та відносини. Це дає можливість вважати, що система державного управління, як один із об’єктів нашого дослідження, є відкритою системою, що має комунікаційний зв’язок з усім навколишнім середовищем.

З погляду на універсальність та всеохоплюючий прояв комунікацій в природному, біологічному та соціальному середовищах, їх наукове дослідження може здійснюватися, по-перше, з позиції відносно самостійної дисципліни, що має свій предмет, свій категоріальний апарат, свої закони, нарешті, свою історію, по-друге, як комплексна область сучасного наукового знання, що органічно поєднує в собі результати досліджень цілого ряду наук, а також різні рівні освоєння комунікативної реальності – загальнотеоретичний, технологічний та емпіричний. На нашу думку, ці підходи до вивчення комунікації не суперечать, а, навпаки, доповнюють один одного. Ми маємо виходити з того, що у самому широкому змісті теорія

комунікації містить у собі все комунікативне знання, представляючи собою комплекс дисциплін, що вивчають комунікацію поряд зі своїм основним предметом, а загальна теорія комунікації пов'язана лише з універсальними механізмами й закономірностями інформаційного обміну.

Отже, лише спираючись на комплексний підхід до вивчення комунікативних явищ та процесів, теорія комунікації може розраховувати на одержання бажаних результатів – адекватно відобразити усе різноманіття й складність комунікативної реальності, успішно розвиватися, удосконалюватися й постійно збагачуватися новим знанням.

Таким чином, використання системного підходу дослідження комунікацій дозволить виділити специфічний вид комунікації – громадянські комунікації, який формується в процесі взаємодії системи владно-державного управління та громадянського суспільства щодо вираження та захисту громадянами своїх прав і свобод та артикуляції своїх інтересів.

Оскільки у фокусі дослідження громадянських комунікацій виявляються проблеми зв'язків і відносин різних соціальних суб'єктів та інститутів які є предметом вивчення різних суспільствознавчих галузей науки – філософії, соціології, політології, державного управління, психології та ін., то використовується міждисциплінарний (синергетичний) підхід.

Найбільш поширеним, особливо в мережі Інтернет, є таке розуміння поняття комунікація, що «походить від лат. *communicatio* – єдність, передача, з'єднання, повідомлення, пов'язаного з латинським дієсловом *communico* – роблю спільним, повідомляю, з'єдную, похідним від лат. *communis* – спільний і використовується сьогодні для

позначення зв'язку будь-яких об'єктів матеріального й духовного світу. Він також означає зв'язок, повідомлення, звістку, взаємодію, обмін інформацією в суспільстві, створення й поширення інформації, а також засіб зв'язку» [1].

Слід також зазначити, що історія формування наукового вивчення та аналізу даного поняття розгортається на тлі реальних проблем, що постійно змінюються, тому багато із існуючих теорій насамперед у силу відкритості й мінливості самого процесу поширення інформації в суспільстві дотепер не мають однозначного розв'язання. В цьому аспекті, на думку О. Червякова як будь-які науки, комунікативістика й соціологія масових комунікацій мають досить довгий період латентного існування і цей період поступового нагромадження знань умовно позначаються як протокомунікативістика, що означає сукупність економічних, соціальних і психологічних ідей, які все більш повно відбивали реалії громадського життя починаючи з XVIII століття і створили той когнітивний фундамент, на якому виникає досліджувана нами дисципліна [2, с. 27]. Саме в цей період створюються основні індустріальні (технічні) системи комунікації формуються основні принципи вільної торгівлі, а також виникають теоретичні системи соціології як науки.

Поняття комунікації в той час пов'язувалося з ідеєю про суспільство як організму, який представляє собою ціле, усі органи якого пов'язані між собою, виконуючи заздалегідь визначені функції, що зводилося насамперед до фізичних засобів повідомлення і спілкування, тобто різного роду мереж (ріки, канали, морські перевезення, дороги) і які вважалися центральним елементом прогресу.

Одним із основних атрибутів соціальної комунікації є не проста інформаційна взаємодія соціальних суб'єктів як один з одним, так і з суспільством, допускаючи при цьому зворотний зв'язок між ними, а така, що передбачає інформаційний вплив кожного суб'єкта один на одного й на навколишнє соціальне середовище тим самим забезпечує їх спільну діяльність в публічній політиці, врядуванні та державному управлінні. Такий інформаційний вплив може розглядатися або як дія (однобічний процес передачі сигналів без здійснення зворотного зв'язку), або як взаємодія (двосторонній процес обміну інформацією), або як комунікативний процес, у якій комуніканти по черзі й безупинно виступають у ролі джерела й одержувача інформації. В складних системах комунікативні зв'язки накладаються один на одного і формують великі мережі, що становлять основу соціальної структури того соціального утворення, у межах якого здійснюються комунікації.

Учасниками соціальної комунікації (індивідуальної чи групової) є індивіди, організації та соціальні групи, які постійно і відносно самостійно беруть участь у суспільному житті, відповідно до своїх інтересів, впливають на поведінку інших, викликаючи своїми діями ті чи інші зміни в суспільній системі. До основних суб'єктів соціальної комунікації, наприклад, можна віднести: громадянина і громадянське суспільство, державу і державні інститути, громадянські організації, засоби масової інформації, групи інтересів, групи тиску, політичні партії, лідерів і т.п. У відповідності до сфер пріоритетного прояву та механізмів комунікативної взаємодії соціальну комунікацію на наш погляд можна диференціювати на найбільш суспільно важливі складові: державна комунікація, масова комунікація, громадська комунікація, громадянська комунікація та ін.

Державна комунікація є основним елементом комунікативної мережі в суспільстві з одного боку, з іншого вона виступає регулюючим і координуючим механізмом у взаєминах держави й суспільства, забезпечуючи стабільність і ефективність функціонування суспільного організму в цілому і тому вона покликана виконувати наступний ряд функцій:

- консервативну, спрямовану на збереження статус-кво державної системи, що сприяє стабільному існуванню соціального організму;
- координуючу, що забезпечує координацію владних впливів суб'єкта управління відповідно до параметрів об'єкта;
- інтегруючу, пов'язану зі здійсненням такої державної політики, яка б урахувала інтереси всіх елементів суспільної системи, сприяла виробленню й прийняттю погоджених управлінських рішень;
- мобілізаційну, спрямовану на забезпечення легітимності існуючого громадського порядку, одержання підтримки й схвалення суспільства із приводу прийнятих управлінських рішень;
- соціалізуючу, пов'язану із засвоєнням у процесі інформаційного обміну соціально-політичних норм, цінностей і традицій держави, підвищенням рівня політико-управлінської компетентності громадян.

Попри всілякі труднощі процесу формування, сьогодні система державного управління України у новій політичній моделі виступає як організаційне начало цілеспрямованої діяльності людей, їх колективів, а в кінцевому значенні суспільства в цілому.

Одним із основних засобів обміну інформацією виступає масова комунікація, яка в залежності від типів режиму набуває або демократичного, або тоталітарного чи авторитарного змісту. Її функціонування й використання слід розглядати як важливий інструмент забезпечення стабільності функціонування інституційних структур органів державної влади, поглиблення взаємодії між їх ієрархічними рівнями та громадянами. Тому масова комунікація є важливим елементом інформаційно-комунікативної мережі в суспільстві.

Масова комунікація як особливий вид соціального спілкування, що відбувається в масштабах усього суспільства і як найважливіша умова суспільного розвитку та організації. Вона стала пріоритетним напрямом ґрунтовних наукових досліджень вже на початку ХХ століття перш за все в філософії, праві, психології та соціології.

У якості останніх виступають цінності, які відбивають кінцеві підстави цілепокладання суб'єкта.

Суб'єктами у процесі здійснення масово-комунікативної діяльності можуть виступати:

- носії соціальних інтересів, що реалізують за допомогою масової комунікації свої цілі через вплив на масову свідомість;
- власники окремих засобів масової комунікації як суб'єкти реалізації економічних інтересів;
- журналісти (комунікатори) як суб'єкти реалізації творчих і професійних інтересів;
- масова аудиторія як сукупність суб'єктів, що мають загальну і єдину мету одержання інформації для орієнтації в середовищі існування.

Таким чином, поняття «масова комунікація» (канал впливу та взаємодії між людьми та їх організаціями з приводу важливих суспільних проблем), а також – засіб реалізації державної політики, умова суспільного розвитку та організації.

Основним суб'єктом громадянських комунікацій є громадяни, тобто люди, що володіють широкими правами, адекватними міжнародній Хартії прав людини, знають свої права, уміють їх захищати і нетерпимо ставляться до будь-яких проявів насильства й сваволі.

Інакше кажучи, громадянин, це індивід, для якого характерні:

- громадянська компетентність, в основі якої – сукупність знань, що дозволяють вільно орієнтуватися в суспільному житті, правильно визначати способи своєї поведінки й життєві плани;
- громадянськість – наявність у людини системи соціально значимих моральних ціннісних орієнтирів, що забезпечують почуття причетності до долі Батьківщини і виявляти готовність прийняти на себе моральну відповідальність за минуле, сьогодення, майбутнє, обираючи направленість своїх дій на активну участь у розвитку своєї країни, суспільного життя у формах, що відповідають моральним і правовим нормам;
- громадянська активність – нагромадження досвіду реальних соціально значимих справ, участі в громадських об'єднаннях і акціях, спрямованих на захист прав громадян, зміцнення правопорядку тощо [4, с. 121].

Громадянська комунікація передбачає, що суб'єктом виступає громадянськість, а об'єктом держава. Канали громадянської комунікації використовуються з метою безпосереднього демократичного впливу

громадян на державні органи управління щодо контролю і захисту їх прав, свобод, інтересів та отримання належних послуг.

Впровадження громадянської комунікації найбільш повно відповідає принципам системного функціонування державного управління і є важливим чинником його демократизації. Мірилом реального демократизму може бути не просто абстрактна «свобода для всіх», формальна рівність, а жива й безпосередня участь усього народу в здійсненні народовладдя. Такий демократизм передусім характеризується відносинами між державою і громадянином. Таким чином, можна зробити висновок, що саме впровадження громадянської комунікації буде сприяти поглибленню демократичності державного управління, так як вона передбачає таку структуру комунікативної мережі, де органи державної влади і громадяни та їх об'єднання по чергово виступають як у ролі комунікатора (передавача повідомлення), так і реципієнта (отримувача повідомлення).

Висновки та пропозиції. Функціонування системи державного управління з урахуванням демократичного впливу громадянської комунікації формує власні механізми адаптації та модернізації з притаманними їм специфічними способами та засобами трансформації вимог і підтримки, перетворює її на саморегулюючий механізм конкретної участі громадян в реформаційних процесах суспільства, влади та управління.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Комунікація. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 03.11.2022).

2. Логунова М.М., Лашкіна М.Г, Гвоздик П.О. Комунікації судової влади : наук.-практ. посіб. Київ : АДЕФ-Україна, 2011. 276 с.
3. Скуратівський В.А., Шевченко М.Ф. Соціальні системи та соціологічні методи дослідження: навч. посібн. Київ : Вид-во УАДУ, 1999. 186 с.
4. Червякова О.В. Аналіз та узагальнення досліджень з державного управління щодо формування громадянського суспільства. *Науковий вісник АМУ*. Серія: Управління. Київ : ВПЦ АМУ, 2013. Вип. 2/2013. С. 222–232.

REFERENCES

1. Komunikatsiya [Communication], [Online], available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%83%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (Accessed 03 Nov 2022).
2. Lohunova, M.M., Lashkina, M.H, Hvozdyk, P.O. (2011), *Komunikatsiyi sudovoyi vlady: naukovopraktychnyy posibnyk* [Communications of the judiciary: a scientific and practical guide], ADEF, Kyiv, Ukraine.
3. Skurativs'kyu, V.A., Shevchenko, M.F. (2009), *Sotsial'ni systemy ta sotsiolohichni metody doslidzhennya* [Social systems and sociological research methods], Vyd-vo UADU, Kyiv, Ukraine.
4. Chervyakova, O.V. (2013), «Analysis and generalization of research on public administration regarding the formation of civil society», *Naukovyy visnyk AMU*, Seriya: Upravlinnya, vol. 2/2013, pp. 222–232.